

Van oude monsters en dingen die voorbij gaan ...

FRANS J.A. SLIEKER *

Natuurhistorische collecties die in scholen bewaard worden, lijden een kwijnend bestaan. In kamertjes (kabinetten) achter biologielokalen staan de potten met vloeistofpreparaten vaak uit te drogen en de opgezette vogels zijn een gewillige prooi voor vraat-veroorzakende insecten. Het gebruik van de preparaten tijdens de les is minimaal en doorgaans verdwijnt 'de stofzooi' in een afval-container. Hiermee gaat vaak materiaal van bijna een eeuw oud verloren. Er zijn gelukkig uitzonderingen. Frans Slieker vertelt over een recente natuurhistorische 'reddingsactie' met een aantal verrassende aanwinsten.

Het gebouw van het Rotterdamsch Lyceum aan de Pieter de Hoochstraat in Rotterdam moest deze zomer een renovatie ondergaan en daarom moest de collectie biologische preparaten drastisch worden ingekrompen. De schooldirectie benaderde het museum of het belangstelling had voor een deel van de collectie. Een eerste inspectie van het biologiekabinet leerde dat het om een oude collectie ging met veel alcoholpreparaten (in antiek glaswerk), flink wat geprepareerde insecten en het nodige leuke skeletmateriaal, waaronder een schedel van een olifant. Reden genoeg om de collectie over te brengen naar het museum. Nog voor de zomervakantie toog een ploegje museummedewerkers met dozen en kratten naar de Pieter de Hoochstraat.

Zoekgeraakt en teruggevonden
Natuurlijk kom je in zo'n collectie vaak materiaal tegen, verzameld door leerlingen binnen het kader van werkstuk of speciaal voor onderwijsdoeleinden aangeschaft materiaal, dat niet voorzien is van vindplaatsgegevens. Ook deze collectie vormde geen uitzondering op die regel, enkele interessante preparaten daargelaten. Erwin Kompanje, onze collectiebeheerder zoogdieren, werd aangenaam verrast door een drietal stukken uit de collectie van wijlen dr A.B. van Deinse, waaronder het skelet van een gewone dolfin (*Delphinus delphis*) van de Nederlandse kust (exacte vindplaats onbekend). Het betreft een tot dusver onbekende vondst van 15 maart 1925. In een door Erwin Kompanje in Deinsea gepubliceerde lijst met strandingen van de tuimelaar (*Tursiops truncatus*), een andere dolfinsoort, vinden we in het overzicht van verloren gewaand

skeletmateriaal de schedel van een tuimelaar uit Zaamslag (juli 1927) met de opmerking: 'report by finder, skull was in collection Van Deinse, now untraceable' en de borstvin van een andere tuimelaar uit Loosduinen (juni 1922) voorzien van de opmerking 'the fin is untraceable'. Beide objecten bleken zich al die tijd in het biologiekabinet van het Rotterdamsch Lyceum te hebben bevonden waar Van Deinse ze hoogstwaarschijnlijk zelf had gedeponerd. Een stukje van de puzzel met betrekking tot zoekgeraakt zeezoogdier-materiaal kon uiteindelijk weer worden gereconstrueerd. Het skelet (9990-01378), de schedel (9990-01377) en de borstvin (9990-00182) bevinden zich nu in de zoogdiercollectie van het Natuurmuseum Rotterdam.

Drie gewone garnalen

Als collectiebeheerder van de crustacea in het Natuurmuseum was ik helaas niet zo fortuinlijk, want krabben en kreeftachtigen kom je - in tegenstelling tot gedroogde zeesterren - niet vaak tegen in schoolcollecties. Toch viel mijn oog op een fraai glazen cilindertje: een alcoholpreparaat met

drie exemplaren van een uiterst algemene soort: *Crangon crangon*, onze gewone garnaal. Minder algemeen daarentegen waren de vindplaats en de verzameldatum. Het etiket gaf aan: Zuiderzee, 1909. Deze twee gegevens gaven voor mij de doorslag. Het preparaat was niet geselecteerd voor afstoting, maar ik kon niet nalaten het cilindertje in goed overleg alsnog te claimen voor de museumcollectie.

De Zuiderzee is sinds 1932 een letterlijk en figuurlijk afgesloten geschiedenis en uit 1909 is al helemaal weinig materiaal meer terug te vinden. Sterker nog: de soort is heden ten dage niet meer terug te vinden in het huidige IJsselmeer. Kortom, een interessant object dus. Na de afsluiting van de Zuiderzee in mei 1932 was het snel gebeurd met de garnaal. De diertjes zoeken 's zomers de brakere gedeelten van het ondiepe kustwater op en trekken tegen de winter weg naar dieper en zouter water waar ook de eieren uitkomen en de ontwikkeling van de jonge dieren plaatsvindt. Ook de Zuiderzeepopulatie trok ieder jaar richting Waddenzee of Noordzee, maar de Afsluitdijk vormde in het najaar

DE ZOEKGERAAKTE EN WEER TERUGGEVONDEN SCHEDEL VAN EEN TUIMELAAR (*TURSIOPS TRUNCATUS*), ZAAMSLAG 1927, UIT DE COLLECTIE VAN DEINSE. NU COLLECTIE NMR 9937-01377.

*[F.J.A. Slieker is collectiebeheerder kreeftachtigen van het Natuurmuseum Rotterdam; e-mail fjas@kabelfoon.nl]

van 1932 een onoverkomelijke barrière in de trek van de garnalen. Vanaf maart 1933, nog geen jaar na de afsluiting van de Zuiderzee, was de garnaal uit het IJsselmeer verdwenen.

Garrenkwak

Wanneer je verdiept in garnalenvisserij op de voormalige Zuiderzee kom je grappige verhalen tegen, volksliedjes zelfs. Eén ervan wil ik u niet onthouden: een volksliedje waar iedere rechtgeaarde natuurhistoricus zich in zou moeten kunnen vinden. De tekst meldt vindplaats en soms zelfs fysiologische kenmerken van de soort, maar de inhoud geeft een geïdealiseerd beeld van de werkelijkheid: het leven aan boord van een garrenkwak was zwaar; het schip werd met slechts twee man gevaren en alles moest met de hand gebeuren.

De knar

"Van het Gooi tot aan de Knar daar vang je de garren kant en klaar...". De Knar, zoals in hiernaast afgedrukt lied genoemd, was de paaiplaats van een andere uitgestorven soort: de Zuiderzeeharing. Maar niet alleen van haring, ook van de garnaal. Het was een broedplaats van enorme hoeveelheden garnalen, onnoemelijk veel, juist op de Knar, een ondiepe plaats, 7-8 kilometer buiten Harderwijk, in zijn ligging Noordwest, ruim twee kilometer lang, op de breedste plaats ruim een kilometer breed. In de maanden juni tot en met oktober visten er destijds op de Knar vijf dagen in de week zeker zo'n 80-100 botters op garnalen.

De garnalenvisserij op de Zuiderzee is door het uitsterven van de garnaal in de eerste helft van de vorige eeuw gestopt, maar het Natuurmuseum Rotterdam heeft gelukkig nog de hand kunnen leggen op drie echte 'garren'. Het monster is opgenomen in de collectie Crustacea onder nummer 9937-01128.[]

Geraadpleegde literatuur

- Holthuis, L.B., 1954 - Veranderingen in de Flora en Fauna van de Zuiderzee (Crustacea, Decapoda) - in: Verslag van de onderzoeken, ingesteld door de Zuiderzee-commissie der Nederlandse Dierkundige Vereniging
- Kompanje, E.J.O., 2001 - Review of strandings and catches of *Tursiops truncatus* (Mammalia: Cetacea, Odontoceti) in the Netherlands between 1754 and 2000 - *Deinsea* 8: 169-224
- Veurman, B.W.E., 1968 - Volendam, Leven en Lied.

*Wie rijk wil worden op z'n gemak
die doet maar een driffie met de garrenkwak*

*en van de Volendammer boek tot aan de Rijzedam
daar schep je je in de garren lam*

*en van de Rijzedam tot het hoekje van de Nes
daar vang je beslist een lit of zes*

*en van het hoekje van de Nes tot de Uitdammerhoek
daar vang je de garren met je kwakkebroek!*

*en van Uitdammerhoek tot aan het IJ
daar vang je d'r ook wat aaltjes bij*

*en van het IJ tot aan het Hart
daar vang je de garren klein en zwart*

*en van het Hart tot aan het Gooi
daar vang je de garren o zo mooi!*

*en van het Gooi tot aan de Knar
daar vang je de garren kant en klaar*

*en van de Knar tot Harderwijk
daar vang je een aatje vol met blijk*

*en van Harderwijk tot in de Kuil
daar zit het inkel vol met vuil*

*en komen ze dan 's morgens aan de stad
dan vragen ze heb je Gerritje al had*

*en zitten ze dan zaterdags bij Piet Jonk
dan zeggen ze dat het water stonk*

*en enkele zitten bij Martien
en vragen heb je Gerritje al gezien*

*en komen ze dan bij moeder de vrouw
dan vraagt ze waar is m'n zootje nouw*

*en zondags doen ze een dutje onder de preek
om uit te rusten van die kwakkenweek*

VOLKSIEDJE OVER
GARNALENVISSERIJ
IN DE ZUIDERZEE.

IN DE EERSTE TIEN
COUPLETTEN WORDEN
DE VINDPLAATSEN AAN-
GEHAALD: VAN VOLEN-
DAM DOOR DE HUIDIGE
GOUWZEE VIA UITDAM
NAAR HET IJ, VERVOL-
GENS NAAR HET GOOI
EN HARDERWIJK EN
WEER TERUG VIA DE
KUIL VAN MARKEN. DE
LAATSTE VIER COUPLET-
TEN GEVEN WEER WAT
ER ZOAL NA DE VISSERIJ
GEBEURDE. 'GERRITJE' IS
DE PARLEVINKER DIE DE
SCHEPEN VAN
VICTUALIËN VOORZAG.
'PIET JONK' EN
'MARTIEN' WAREN
LOKALE KROEGBAZEN IN
VOLEDAM.
[BRON: ONBEKEND,
CIRCA 1900]

DE DRIE 'GARREN'
(GEWONE GARNALEN
CRANGON CRANGON)
UIT DE ZUIDERZEE,
1909. AFKOMSTIG UIT
DE SCHOOLCOLLECTIE
ROTTERDAMSCH
LYCEUM, NU COLLECTIE
NMR 9937-1128.
[FOTO: JAAP VAN LEEUWEN]